

Комунальний заклад
«ЗАПОРІЗЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ»
Запорізької обласної ради

Міжвузівський дослідний центр
«ПОЛІТИКА ТА ОСВІТА»

Армаш Н.О., Богомолова Н.М., Сергієнко К.А.

Правові аспекти шлюбу та сім'ї

*Матеріали до теми «Сімейне право»
розділу «Основи приватного права України»
в курсі «Правознавство»
у загальноосвітніх навчальних закладах
(для педагогічних працівників, учнів та батьків)*

УДК 347.61/.64(477)(075.8)
ББК 67.9(4Укр)304.7а73
А83

*Затверджено науково-методичною радою Комунального закладу «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради
(протокол № 6 від 05.11.2013 р.)*

Загальна редакція:

В.В. Пашков, доктор філософських наук, ректор Комунального закладу «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради

Рецензенти:

С.В. Петков, доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права інституту ім. В. Сташиса Класичного приватного університету

М.Е. Кришталь, магістр державної служби, начальник відділу реєстрації нормативно-правових актів, систематизації законодавства, правової роботи та правової освіти Головного управління юстиції у Запорізькій області

Г.Р. Ушакова, методист методичного центру Комунального закладу «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради

Авторський колектив:

Н.О. Армаш, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права інституту ім. В. Сташиса Класичного приватного університету

Н.М. Богомолова, магістр державного управління, співробітник Міжвузівського дослідного центру «Політика та освіта» Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

К.А. Сергієнко, кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права інституту ім. В. Сташиса Класичного приватного університету

Армаш Н.О., Богомолова Н.М., Сергієнко К.А.

А83 «Правові аспекти шлюбу та сім'ї»: Матеріали до теми «Сімейне право» розділу «Основи приватного права України» в курсі «Правознавство» загальноосвітніх навчальних закладах / Н.О. Армаш, Н.М. Богомолова, К.А. Сергієнко. – Запоріжжя: Акцент Інвест-трейд, 2014. – 56 с.

У данному матеріалі висвітлюються актуальні питання створення сім'ї, основні положення юридичних відносин батьків та дітей; особисті та майнові права та обов'язки подружжя, правовий статус дитини в сім'ї; підстави виникнення прав та обов'язків батьків та дітей, правила визначення материнства і батьківства, порядку усиновлення, встановленню опіки та піклування; подається характеристика нормативно-правових актів; проводиться аналіз нормативно-правових джерел, які визначають відносини сім'ї та держави.

Наданий авторами матеріал допоможе учням зрозуміти, що саме сім'я належить до найважливіших суспільних інститутів і саме це визначає ставлення держави до проблем сім'ї та може бути використаний не тільки на уроках правознавства, а й педагогами у виховній роботі, підготовці позакласних заходів правничого спрямування, у спілкуванні з батьками.

Рекомендовано: для педагогічних працівників, учнів і батьків

УДК 347.61/.64(477)(075.8)
ББК 67.9(4Укр)304.7а73

© КЗ «ЗОІППО» ЗОР, 2014
© Н.О. Армаш, Н.М. Богомолова, К.А. Сергієнко, 2014
© Акцент Інвест-трейд, оформлення, 2014

ЗМІСТ

Правові відносини сучасної сім'ї та держави	5	Вирішення спорів, пов'язаних із місцем проживання дітей	41
Нормативно-правові засади створення сім'ї	8	Підстави та наслідки позбавлення батьківських прав	42
Порядок укладення шлюбу	9	Права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів	43
Припинення шлюбу	11	Особисті немайнові права й обов'язки інших членів сім'ї та родичів	43
Недійсний або неукладений шлюб	12	Майнові права й обов'язки інших членів сім'ї та родичів	44
Сімейні правовідносини з іноземцями	13	Усиновлення, опіка та піклування	44
Особисті права та обов'язки подружжя	15	Особи, які можуть бути усиновлювачами	45
Особисті немайнові права та обов'язки подружжя	15	Особи, які можуть бути усиновленими	46
Особисті майнові права подружжя	16	Порядок здійснення усиновлення	46
Права та обов'язки подружжя по утриманню	19	Таємниця усиновлення	47
Поділ майна подружжя	19	Опіка та піклування	48
Загальні підстави виникнення прав та обов'язків батьків та дітей	20	Встановлення опіки та піклування	49
Загальні правила визначення материнства і батьківства	20	Права і обов'язки суб'єктів правовідносин з опіки і піклування	50
Порядок визначення прізвища, ім'я, по батькові дитини	21	Припинення опіки та піклування	50
Визначення походження дитини від матері і батька, які перебувають і не перебувають у шлюбі між собою	22	Прийомна сім'я	50
Оспорювання батьківства, материнства	22	Дитячий будинок сімейного типу	51
Проблеми визначення походження дитини	23	Список використаних джерел	52
Аліментні правовідносини з іноземцями	23		
Усиновлення дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України	24		
Правовий статус дитини в сім'ї	25		
Нормативно правове забезпечення прав дитини	25		
Якими правами наділена дитина у сім'ї?	32		
Права та відповідальність батьків	33		
Особисті немайнові правовідносини батьків та дітей	38		
Майнові правовідносини батьків та дітей	38		
Правовідносини з приводу майна	39		
Способи та розмір сплати аліментів на дітей	40		
Правовідносини батьків і дітей щодо утримання	41		

ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї ТА ДЕРЖАВИ

В будь-якому сучасному суспільстві функціонують різні інститути, що допомагають його членам максимально задовольняти власні потреби і в той же час знаходити баланс між інтересами усіх членів цього суспільства. Наприклад, політичні суспільні інститути покликані встановлювати і підтримувати політичну владу, забезпечувати створення та функціонування державної влади. Економічні інститути забезпечують процес виробництва та розподілу матеріальних благ та надання послуг членам суспільства. Інститут сім'ї один із найстаріших у суспільстві. Сім'я також належить до найважливіших соціальних інститутів. Її існування (створення сім'ї, відносини між батьками та дітьми, методи виховання тощо) визначається системою правових й інших соціальних норм. Сім'я є «інтегральним показником суспільного розвитку, який відображає моральний стан суспільства і є могутнім фактором формування демографічного потенціалу».

Аналіз інституту сім'ї дозволяє скласти загальне уявлення про її соціальні функції, потреби та проблеми сучасної сім'ї, проте, наразі необхідно розробити нові, ефективні заходи для реалізації державної сімейної політики. Сьогодні без сім'ї не можна розв'язати жодної з актуальних проблем, чи-то про виживання народу, чи-то про виробництво матеріальних благ, або про будівництво житла, вихованні й освіті дітей й молоді. Все йде від сім'ї.

Ставлення держави до проблем сім'ї визначено насамперед у такому основоположному документі, як Конституція України, де зазначається, що кожен має право до достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (стаття 48). Конституцією України закріплюються і гарантуються соціальні права щодо сім'ї, наголошується на тому факті, що «шлюб ґрунтується на вільній згоді чоловіка та жінки. Кожен із подружжя має рівні права та обов'язки у шлюбі та сім'ї. Батьки зобов'язані утримувати дітей до їхнього повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацюючих батьків. Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою» (статті 51). Тобто, за конституційними нормами України, сім'я охороняється державою, яка має створювати соціально-

економічні та правові передумови для її нормального функціонування, розвитку, виховання та освіти дітей. На державу також покладається обов'язок утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, що залишилися без батьківського піклування. Всім дітям гарантована рівність прав незалежно від походження, а також від того, народжені вони в шлюбі чи поза ним.

Сім'ю в юридичному розумінні можна характеризувати як історично визначену організовану соціальну спільність, пов'язану взаємними правами та обов'язками, які випливають зі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, взяття дітей на виховання та інших підстав, а також зробити висновок, що сім'я в соціологічному значенні є поняттям ширшим порівняно з юридичним її значенням. Це зумовлено тим, що правові норми регламентують лише окремі, визначені в сімейному законодавстві, питання діяльності сім'ї, її створення і припинення як уже об'єктивно існуючого явища. Тобто правові норми встановлюють юридичні факти, що є підставами для виникнення, зміни і припинення сімейних правовідносин. Правові норми регламентують не всі аспекти життя та відносин, що складаються в сім'ї, а лише ті, на які держава може впливати шляхом встановлення обов'язкових правил поведінки щодо питань створення сім'ї, її діяльності, припинення як уже об'єктивного існуючого явища.

Людина є суспільною істотою, більшість вчинків якої набувають суспільного значення. Суспільство, у свою чергу, має право на соціальний контроль за діями своїх членів, за дотриманням ними історично сформованих або свідомо встановлених стандартів життя. Ці правила виступають у вигляді звичаїв, традицій, звичок, моральних, правових, релігійних, та інших норм.

Існуючі соціальні норми, як орієнтири кордонів належного і можливого, взаємні права та обов'язки покликані забезпечувати порядок і спокій в суспільстві, тому ті, хто їх не дотримується, можуть нести в тій чи іншій формі соціальну відповідальність, що проявляється у вигляді певних несприятливих наслідків. Важливе значення соціальної відповідальності полягає в тому, що вона покликана дисциплінувати членів суспільства, спонукати їх до позитивного, свідомого та корисного поведіння.

Розрізняють моральну, політичну, юридичну, суспільну, громадянську, професійну та інші види відповідальності, які в сукупності складають родові поняття – «соціальна відповідальність», що виступає складною, збірною морально-правовою, філософською та етико-психологічною категорією, яка вивчається багатьма науками, але під різними кутами зору.

Громадянська відповідальність кожного із нас є фундаментом сьогодення, охоплюючи, як правові, так і моральні аспекти.

Важливою та сприятливою умовою становлення громадянської відповідальності особи є наявність громадянського суспільства і демократичної держави. Громадянське суспільство єднає людину і державу, створює передумови для задоволення її матеріальних і духовних потреб, особистих та суспільних інтересів. Причетність до держави з'являється у людини із самого народження завдяки набуттю статусу громадянства.

Особа, що проживає в умовах сформованого громадянського суспільства і правової демократичної держави має змогу формувати та виявляти високий рівень громадянської свідомості та самосвідомості пов'язувати свою поведінку, все своє життя з інтересами, з долею країни, усвідомлюючи свою відповідальність перед народом і людьми, зберігаючи водночас свою свободу та суверенність.

Формування громадянської відповідальності, відбувається уже в шкільному та юнацькому віці. Беззаперечним є факт, що сім'я найбільше закладає підґрунтя для розвитку відповідальності чи безвідповідальності людини як її однієї із найзагальніших властивостей. Саме сім'я є осередком успадкування традицій, моральних норм, цінностей і ставлень. Моральні норми суспільства спочатку постають перед дитиною у формі вимог, що пред'являються до нього батьками, постають втіленими у всьому способі життя сім'ї, і, навіть ще не усвідомлюючи, засвоюються як єдино можливий спосіб поведінки. Якщо в родині переважають дбайливі та доброзичливі відносини, то, звичайно, така атмосфера сприяє прояву істинної відповідальності та становленню емоційно стійкого характеру, що дасть змогу кожному громадянину внутрішньо зростати та творити власну долю і долю своєї країни.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ СІМ'Ї

Сім'я є первинним та основним осередком суспільства (ч. 1 ст. 3 СК України). Створити сім'ю має право людина, яка досягла шлюбного віку. А саме, згідно із статтею 22 Сімейного кодексу України шлюбний вік для чоловіків та жінок встановлюється у вісімнадцять років. Але за заявою особи, яка досягла 16 років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам.

Підставами виникнення сім'ї є шлюб, кровне споріднення осіб, усиновлення, а також інші підстави, які не заборонені законом і такі, що не суперечать моральним засадам суспільства (ч. 4 ст. 3 СК України).

Сім'ю може створити особа, яка народила дитину, незалежно від віку.

Дитина відноситься до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає.

Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі і сім'ї (ст. 51 Конституції України).

Шлюб – це сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану (ст. 21 СК України).

Ознаками шлюбу є:

1) добровільність, тобто наявність добровільної згоди обох з подружжя (ст. 24 СК України);

2) досягнення шлюбного віку жінкою та чоловіком, що вступають в шлюб (ст. 22, ч. 2 ст. 23 СК України). Коли законом допускається вступ у шлюб до досягнення 18 років, неповнолітній, що вступив у шлюб, здобуває дієздатність у повному обсязі з моменту вступу в шлюб. Наступне розірвання шлюбу не впливає на обсяг його дієздатності;

3) реєстрація шлюбу у встановленому законом порядку органом, визначеним Сімейним кодексом;

4) спрямованість на утворення особистого сімейного союзу чоловіка і жінки.

Релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя (ч. 3 ст. 21 СК).

Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя (крім майнових прав – ст. 74, 91 СК України).

Порядок укладення шлюбу

Етапи укладення шлюбу:

1) Звернення до державного органу РАЦСу жінки та чоловіка, що бажають укласти шлюб.

СК передбачає можливість подання відповідної заяви як особисто, так і через представників. Заява у разі подання її представниками осіб, що бажають зареєструвати шлюб, засвідчується нотаріально, а також до органів РАЦСу подається нотаріально посвідчена довіреність, що засвідчує право представників на подання такої заяви. Причиною подання заяви через представників може бути: неможливість жінки і (або) чоловіка подати заяву особисто через поважні причини. Сімейний кодекс не дає переліку таких причин, але можна припустити, що ними можуть бути хвороба або відрядження. Заява про реєстрацію шлюбу є чинною протягом 3 місяців від дати її подання.

2) Обов'язок щодо ознайомлення осіб, які бажають зареєструвати шлюб, з їхніми правами та обов'язками, що покладено на органи РАЦСу – з їхніми правами та обов'язками як майбутнього подружжя і батьків та попередження про відповідальність за приховання перешкод до реєстрації шлюбу, взаємне ознайомлення осіб, що подали заяву про реєстрацію шлюбу, зі станом здоров'я одне одного (ст. 30 СК України).

3) Прийняття державними органами РАЦСу заяви за наявності всіх необхідних документів (подаються паспорти чи інші паспортні документи, а також документи про припинення попередніх шлюбів (якщо вони були). Такими документами відповідно до п. 4.1 Правил реєстрації актів громадянського стану в Україні є свідоцтво про розірвання шлюбу, свідоцтво про смерть одного з подружжя, судові рішення про визнання шлюбу недійсним. При цьому у заяві про реєстрацію шлюбу робиться відмітка із зазначенням документа, що підтверджує припинення попереднього шлюбу). У разі подання заяви про реєстрацію

шлюбу особами, що не досягли шлюбного віку, вони зобов'язані подати свідоцтво про народження, а також довідку з місця проживання (п. 4.2 Правил реєстрації актів громадянського стану).

4) Заручини.

З моменту подання заяви про реєстрацію шлюбу до органів РАЦСу особи вважаються такими, що заручились (ст. 31 СК України), що має формальне значення, тобто не породжують у заручених осіб сімейних прав та обов'язків. Правові наслідки відмови заручених осіб від шлюбу (ст. 31 СК України).

5) Реєстрація шлюбу.

За погодженням з нареченими орган реєстрації актів цивільного стану призначає день і час реєстрації шлюбу. Реєстрація шлюбу здійснюється після спливу одного місяця від дня подання заяви про реєстрацію шлюбу (ст. 32 СК України).

У разі вагітності нареченої, народження нею дитини, а також якщо є безпосередня загроза для життя нареченої або нареченого, шлюб реєструється у день подання відповідної заяви або у будь-який інший день за бажанням наречених протягом одного місяця (ч. 2 ст. 32 СК України).

Реєстрація шлюбу також може відбутися (п. 2 ст. 33 СК України): – за місцем їхнього проживання; – за місцем надання стаціонарної медичної допомоги; – в іншому місці, якщо вони не можуть прибути до органу РАЦСу з поважних причин.

При здійсненні реєстрації шлюбу нареченим надається право на вибір прізвища:

- обрати прізвище одного з наречених як спільне прізвище або залишити свої дошлюбні прізвища (ст. 35 СК України);

- приєднати до прізвища нареченого (нареченої) прізвище нареченої (нареченого) та за взаємною згодою визначити порядок їх приєднання. При цьому складання більше двох прізвищ не допускається за винятком, коли таке складання дозволяється за звичаями національної меншини, до якої належить наречена (наречений) (ч. 2 ст. 35 СК України);

- змінити одну з частин подвійного прізвища, яке є у нареченого (нареченої), на прізвище другого з них.

Документом, що підтверджує реєстрацію шлюбу, є Свідоцтво про шлюб, зразок якого затверджується Кабінетом Міністрів України (ч. 2 ст. 49 ЦК України).

Поняття шлюбного договору

Шлюбний договір – це договір, який укладається особами, що подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжям, і регулює майнові відносини між ними, визначає їх майнові права та обов'язки як у шлюбі, так і у разі його розірвання (ст. 92 СК України). Дія шлюбного договору, що його було укладено до реєстрації шлюбу, починається з моменту реєстрації шлюбу (ст. 95 СК України).

Шлюбний договір за своєю суттю регулює тільки відносини між подружжям, визначає їх майнові права та обов'язки (ч. 1 ст. 93 СК України). Сторони у шлюбному договорі можуть визначити: а) правовий режим майна (ст. 97 СК України); б) порядок користування житлом (ст. 98 СК України); в) право на утримання (ст. 99 СК України). Шлюбним договором регулюються лише майнові відносини подружжя, встановлюються їхні майнові права й обов'язки. Шлюбний договір не може регулювати особисті відносини між ними, а також особисті відносини між батьками та дітьми (ч. 2,3 ст. 93 СК України). Шлюбний договір не може зменшувати обсягу прав дитини, які встановлені Сімейним кодексом, ставити одного з подружжя у надзвичайно невігідне матеріальне становище (ч. 4 ст. 93 СК України).

Шлюбний договір укладається у письмовій формі підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню (ст. 94 СК України). Одностороння зміна умов шлюбного договору не допускається (ч. 1 ст. 100 СК України). Шлюбний договір може бути змінено: подружжям (ч. 2 ст. 100 СК України); за рішенням суду (ч. 3 ст. 100 СК України). Відмова від шлюбного договору здійснюється за бажанням сторін (ст. 101 СК України); для його розірвання необхідно відповідне рішення суду (ст. 102 СК України).

Припинення шлюбу

Припинення шлюбу – зумовлене настанням певних юридичних фактів припинення правовідносин, які виникли між подружжям із юридично оформленого шлюбу.

До юридичних фактів, які припиняють шлюб, відповідно до ст. 104 СК України, відносяться: а) смерть одного із подружжя; б) оголошення його померлим; в) розірвання шлюбу за спільною заявою подружжя (ст. 106 СК України) або одного з них (ст. 107 СК України).

Момент припинення шлюбу визначений у ст. 114 СК України залежно від того, ким розривається шлюб. Якщо шлюб розривається органом РАЦСу, шлюб припиняється у день реєстрації розірвання шлюбу. Якщо шлюб розривається судом, моментом його припинення є день набрання чинності рішенням суду.

Недійсний або неукладений шлюб

Шлюб може бути визнаний недійсним. Рішення про недійсність шлюбу приймає відповідний РАЦС або суд.

РАЦС за заявою зацікавленої особи анулює шлюб, якщо він зареєстрований:

- 1) з особою, що одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі (ст. 25 СК України);
- 2) між родичами за прямою лінією чи між рідними братом і сестрою – як повнорідними, так і неповнорідними, двоюрідними братом та сестрою, а також рідними тіткою, дядьком та племінником, племінницею (ст. 26 СК України);
- 3) з недієздатною особою (ст. 39 СК України).

Шлюб визнається недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований:

- 1) без вільної згоди чоловіка і жінки або без наміру створити сім'ю (фіктивний шлюб);
- 2) між усиновителем і усиновленою ним дитиною (у разі не скасованого усиновлення – п. 5 ст. 26 СК України);
- 3) між двоюрідними братом і сестрою; між тіткою, дядьком і племінником, племінницею;
- 4) з особою, що приховала свою тяжку хворобу або хворобу, небезпечну для іншого з подружжя і/чи їхніх нащадків;
- 5) з особою, що не досягла шлюбного віку, якій не було надано права на шлюб.

Позов про визнання шлюбу недійсним може бути поданий одним з подружжя, батьками (опікуном, піклувальником), органом

опіки і піклування, прокурором, особами, права яких порушені у зв'язку з реєстрацією цього шлюбу.

Визнання шлюбу недійсним означає, що права й обов'язки подружжя з моменту реєстрації шлюбу не виникали. Діти, що народилися в недійсному шлюбі, мають ті ж права й обов'язки, що і діти, народжені в дійсному шлюбі.

Шлюб визнається неукладеним через суттєві порушення самої процедури реєстрації шлюбу (ст. 48 СК України). Неукладений шлюб не породжує ніяких прав і за жодних обставин не може бути визнаний дійсним. При неукладеному шлюбі не існує презумпції батьківства чоловіка матері дитини.

Сімейні правовідносини з іноземцями

Питання укладення та розірвання шлюбу.

Іноземці та особи без громадянства мають цивільну правоздатність в Україні нарівні з громадянами України, крім випадків, передбачених законом або міжнародними договорами України; право на шлюб визначається особистим законом кожної з осіб, які подали заяву про укладення шлюбу (ч. 2 ст. 17; ст. 55 Закону України «Про міжнародне приватне право»).

Для того щоб укласти шлюб з іноземцем чи між іноземцями, що був би дійсним не тільки в країні його реєстрації, але й у державах, громадянами яких є ті, хто бере шлюб, необхідно правильно встановити право (правову систему, національне законодавство), що визначає матеріальні та формальні умови укладення шлюбу. «Lex loci celebrationis» («закон місця одруження»), означає: саме закон, що діє в місці укладення шлюбу, є компетентним регулювати його форму, порядок і умови укладення (ст. 56 Закону України «Про міжнародне приватне право»), а також «locus regit formam actus», відповідно до якого форма угоди визначається за законом місця її здійснення.

Шлюб між громадянином України та іноземцем, а також шлюб між іноземцями в Україні реєструється відповідно до вимог законодавства України.

Шлюб між громадянами України, а також шлюб громадянина України з іноземцем, зареєстрований в Україні є дійсним, якщо дотримані вимоги щодо добровільності вступу осіб до шлюбу – ст. 24 СК України, одношлюбності – ст. 25 СК України (іноземець не може

вимагати реєстрації другого шлюбу за наявності першого нерозірваного шлюбу, хоча за законом його країни може допускатися багатоженство), враховані передбачені законом перешкоди до укладення шлюбу – ст. 26 СК України (ст. ст. 55, 56 Закону України «Про міжнародне приватне право»).

Іноземці та особи без громадянства для реєстрації одруження в Україні повинні пред'явити національний паспорт або паспортний документ з відміткою про реєстрацію уповноваженого органу щодо законності їх перебування в Україні (п.п. 3.4, 3.6 Правил реєстрації актів цивільного стану в Україні).

Шлюб між громадянами України, якщо хоча б один з них проживає за межами України, може укладатися в консульській установі чи дипломатичному представництві України згідно з правом України (ч. 1 ст. 57 Закону України «Про міжнародне приватне право»). Саме консул є посадовою особою, уповноваженою здійснювати реєстрацію шлюбу громадян України за кордоном (Указ Президента України «Про Консульський статут України»).

Шлюб між громадянами України, шлюб між громадянином України та іноземцем, шлюб між громадянином України та особою без громадянства, що укладений за межами України відповідно до права іноземної держави, є дійсним в Україні за умови додержання щодо громадянина України вимог СК України щодо підстав недійсності шлюбу (ч. 1 ст. 58 Закону України «Про міжнародне приватне право»). Шлюб між іноземцями, шлюб між іноземцем та особою без громадянства, шлюб між особами без громадянства, що укладені відповідно до права іноземної держави, є дійсними в Україні (ч. 2 ст. 58 Закону України «Про міжнародне приватне право»).

Документи, що видані уповноваженими органами іноземних держав у встановленій формі, визнаються дійсними в Україні в разі їх легалізації, якщо інше не передбачено законом або міжнародним договором України (ст. ст. 12–13 Закону України «Про міжнародне приватне право»). Припинення шлюбу та правові наслідки припинення шлюбу визначаються правом, яке діє на цей час щодо правових наслідків шлюбу (ст. 63 Закону України «Про міжнародне приватне право»).

ОСОБИСТІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ПОДРУЖЖЯ

Особисті немайнові права та обов'язки подружжя

Особисті немайнові відносини подружжя регулюються лише в тій частині, у якій це є допустимим і можливим з точки зору інтересів їх учасників та інтересів суспільства (ч. 3 ст. 7 СК України). Регулювання особистих немайнових відносин є зміцненням сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб; побудова сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки у повсякденному житті (ст. 1 СК України).

До особистих немайнових прав подружжя перш за все належать передбачені право на материнство та право на батьківство (ст. ст. 49, 50 СК України). Зміст особистого немайнового права жінки на материнство становлять правомочності дружини з приводу вирішення: мати чи не мати дитину. Право на материнство як сімейне право включає в себе певні обов'язки кожного з подружжя. Так вагітній дружині мають бути створені в сім'ї умови для збереження її здоров'я та народження здорової дитини. Дружині-матері мають бути створені умови для поєднання материнства зі здійсненням нею інших прав та обов'язків (ч. 4,5 ст. 49 СК України). Дружина та чоловік мають рівне право на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок та уподобань, по своїй суті затверджує стан сім'ї, в якій відсутня любов між подружжям (ст. 51 СК України). Право дружини та чоловіка на фізичний та духовний розвиток (ст. 52 СК України). Право дружини та чоловіка на зміну прізвища (ст. ст. 35, 53 СК України). Право дружини та чоловіка розподіляти обов'язки та спільно вирішувати питання життя сім'ї (ст. 54 СК України). Право дружини та чоловіка на особисту свободу та недоторканість (ст. 56 СК України). Право розірвання шлюбу допускається і без врахування волі одного з подружжя (ст. 107 СК України). Права та інтереси малолітніх дітей і дітей-сиріт, що мають бути враховані при розірванні шлюбу (п. 1 ст. 112 СК України). Право на поновлення шлюбу після його розірвання (ст. 117 СК України). Права, пов'язані з визначенням походження дитини (ст. ст. 123,124 СК України), усиновленням (ст. 207 СК України). Загальним обов'язком кожного з подружжя

ОСОБИСТІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ПОДРУЖЖЯ

є утримання від дій, спрямованих на примушування до припинення шлюбних відносин, їх збереження, в тому числі – примушування до статевого зв'язку за допомогою фізичного або психічного насильства (п. 4 ст. 56 СК України). Обов'язок дружини та чоловіка спільно піклуватися про побудову сімейних стосунків між собою та іншими членами сім'ї на почуттях взаємної любові, поваги, дружби, взаємодопомоги (ст. 55 СК України).

Особисті майнові права подружжя

Реєстрація шлюбу за загальними правилами (якщо інше не встановлено шлюбним договором) є підставою виникнення права спільної власності подружжя на майно. «особиста приватна власність подружжя» закріплена у гл. 7 СК України.

За загальними правилами майно, набуте подружжям за час шлюбу, є спільним майном (ч. 1 ст. 60 СК України). Об'єктами права спільної сумісної власності подружжя можуть бути будь-які речі, за винятком тих, які виключені з цивільного обороту (ч. 1 ст. 61 СК України).

Різновиди майна які належать подружжю на праві спільної сумісної власності:

1. кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя (ч. 2 ст. 60 СК України);
2. заробітна платня, пенсія, стипендія, інші доходи належать до спільного майна подружжя (ч. 2 ст. 61 СК України);
3. якщо одним із подружжя укладено договір в інтересах сім'ї, то гроші, інше цінне майно, в тому числі гонорар, виграш які були одержані за цим договором, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя (ч. 3 ст. 61 СК України);
4. речі професійних занять подружжя (музичні інструменти, оргтехніка, лікарське обладнання тощо) (ч. 4 ст. 61 СК України);
5. якщо майно, яке було власністю одного з подружжя, за час шлюбу істотно збільшилося у своїй вартості внаслідок спільних трудових чи грошових затрат або затрат другого з подружжя, воно у разі спору може бути визнане за рішенням суду об'єктом права спільної сумісної власності подружжя (ст. 62 СК України);

Дружина та чоловік мають рівні права щодо володіння, користування та розпорядження майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено домовленістю між ними (ст. 63 СК України).

Правила щодо розпорядження спільним майном подружжя залежно від особливостей об'єктів права власності (ст. 65 СК України):

1. правочини щодо нерухомого та деяких видів рухомого майна мають бути нотаріально посвідчені і (або) підлягають державній реєстрації (договір купівлі-продажу земельної ділянки, єдиного майнового комплексу, житлового будинку, квартири або іншого нерухомого майна (ст. 657 ЦК України), договір дарування нерухомої речі (ст. 719 ЦК України), спадковий договір та заповіт подружжя (ст. ст. 1304, 1243, 1247 ЦК України), шлюбний договір (ст. 94 СК України) тощо). З урахуванням особливого значення майна, яке передається за такого рода правочинами, згода другого з подружжя на їх укладення має бути нотаріально засвідчена (ч. 3 ст. 65 СК України);

2. правочини, предметом яких є цінне майно. Відповідно до ч. 3 ст. 65 СК України для укладення одним із подружжя договорів стосовно цінного майна, згода другого з подружжя має бути подана письмово. Дружина та чоловік мають право на звернення до суду з позовом про визнання такого договору недійсним, якщо його було укладено без її, його згоди (ч. 2 ст. 65 СК України);

3. подружжя може укладати щодо спільного майна дрібні побутові правочини, що мають усну форму і не можуть бути визнані недійсними на тій підставі, що їх було укладено без згоди іншого з подружжя (ч. 1 ст. 65 СК України).

Режим спільності майна, набутого за час шлюбу, зберігається і після його розірвання (ч. 1 ст. 68 СК України). Порядок розпорядження таким майном колишній чоловік та дружина здійснюють відповідно до Цивільного, а не Сімейного кодексу України (ч. 2 ст. 68 СК України).

Перелік майна, що може належати кожному з подружжя окремо на праві приватної власності:

1) майно, набуте ним до шлюбу (п. 1 ч. 1 ст. 57 СК України);

2) майно, набуте ним за час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування (п. 2 ч. 1 ст. 57 СК України);

3) майно, набуте ним за час шлюбу, але за кошти, які належали йому особисто (п. 3 ч. 1 ст. 57 СК України);

4) речі індивідуального користування (одяг, аксесуари, косметичні засоби та інші речі, які обслуговують повсякденні потреби кожного з подружжя), в тому числі і коштовності, навіть тоді, коли вони були придбані за рахунок спільних коштів подружжя (ч. 2 ст. 57 СК України);

5) премії, нагороди, які чоловік, дружина отримали за особисті заслуги (ч. 3 ст. 57 СК України);

6) кошти, одержані як відшкодування за втрату (пошкодження) речі, яка належала дружині, чоловіку, а також як відшкодування завданої їй, йому моральної шкоди (ч. 4 ст. 57 СК України);

7) страхові суми, одержані чоловіком, дружиною за обов'язковим або добровільним особистим страхуванням (п. 1 ч. 1 ст. 980 ЦК України), якщо страхові внески сплачувалися за рахунок коштів, що були приватною власністю кожного з них (ч. 5 ст. 57 СК України);

8) якщо шлюб не розірвано, але дружина та чоловік проживають окремо у зв'язку з фактичним припиненням шлюбних відносин, то майно, набуте сторонами за цей період може бути за рішенням суду визнано роздільним (ч. 6 ст. 57 СК України);

9) «змішане майно» – у частці, яка відповідає внеску одного з подружжя, майно належить йому на праві приватної власності, в іншій частці – майно належить подружжю на праві спільної сумісної власності (ч. 7 ст. 57 СК України).

Порядок здійснення подружжям права власності відносно роздільного майна визначається ст. 58 СК України. Існують застереження щодо дій подружжя, який є власником (ст. 59 СК України): володіння, користування та розпорядження майном має здійснюватися з урахуванням інтересів сім'ї і насамперед дітей. За розпорядження своїм майном дружина або чоловік зобов'язані враховувати інтереси дитини, інших членів сім'ї, які відповідно до закону мають право користування ним.

Права та обов'язки подружжя по утриманню

Дружина та чоловік повинні матеріально підтримувати один одного (ч. 1 ст. 75 СК України).

Групи правових норм, що визначають умови та порядок реалізації права подружжя на утримання: а) норми, які визначають загальні умови надання утримання одному з подружжя (ст. ст. 75–83 СК України); б) норми, що встановлюють право дружини на утримання під час вагітності та права чоловіка та жінки у разі проживання з ними дитини (ст. ст. 84–88 СК України); в) норми, що визначають право на утримання того з подружжя, з яким проживає дитина-інвалід (ст. 88 СК України); г) норми, що визначають взаємне аліментування осіб, які знаходяться у фактичних шлюбних відносинах (ст. 91 СК України).

Право на утримання колишнього подружжя, тобто осіб, які розірвали шлюб (ст. 76 СК України).

За рішенням суду аліменти присуджуються одному з подружжя, як правило, у грошовій формі (ч. 2 ст. 77 СК України). Вони визначаються у частці від заробітку (доходу) другого з подружжя і (або) у твердій грошовій сумі (ч. 1 ст. 80 СК України). Розмір аліментів, визначений судом, може бути згодом зменшений або збільшений за рішенням суду за позовною заявою платника або одержувача аліментів у разі зміни їхнього матеріального і (або) сімейного стану (ч. 3 ст. 80 СК України).

Поділ майна подружжя

Дружина і чоловік мають право на поділ майна, що належить їм на праві спільної сумісної власності, незалежно від розірвання шлюбу (ч. 1 ст. 69 СК України).

Поділ майна подружжя може бути здійснено у добровільному або судовому порядку.

Частки майна дружини та чоловіка є рівними (ч. 1 ст. 70 СК України). Це правило не змінюється і в тому разі, якщо один з подружжя не мав з поважних причин (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу) (ч. 1 ст. 60 СК України).

За рішенням суду частка одного з подружжя може бути збільшена (ч. 2,3 ст. 70 СК України).

Способи поділу майна подружжя судом:

- суд може винести рішення щодо поділу майна в натурі (ст. 71 СК України). Застосовується щодо подільних речей, тобто речей, які можна поділити без втрати їх цільового призначення (ст. 183 ЦК України).

- суд може прийняти рішення про присудження майна одному з подружжя з покладенням на нього обов'язку надати другому з подружжя компенсацію замість його частки у праві спільної сумісної власності (ч. 2, 4, 5 ст. 71 СК України). Присудження такої компенсації можливо лише за згодою особи, яка її отримує.

До розірвання шлюбу кожен із подружжя може вимагати поділу спільного майна у будь-який час. Позовна давність до таких вимог не застосовується (ч. 1 ст. 72 СК України). До вимог про поділ майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя після розірвання шлюбу, застосовується позовна давність у три роки (ч. 2 ст. 72 СК України).

Загальні підстави виникнення прав та обов'язків батьків та дітей

Батьки і діти мають взаємні особисті немайнові та майнові права та обов'язки. Права та обов'язки матері, батька і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них, засвідченому державним органом РАЦСу (ст. 121 СК України). Народження фізичної особи та встановлення її походження належать до актів цивільного стану, що підлягають державній реєстрації (ст. 49 ЦК України).

Загальні правила визначення материнства і батьківства

На підставі реєстрації народження дитини видається свідоцтво про народження, в якому засвідчується походження дитини від зазначених у ньому батьків (одного з батьків). Визначення походження дитини від матері (засвідчення материнства) не залежить від того факту перебувала жінка, яка народила дитину, у шлюбі чи ні. Якщо в свідоцтві про народження дитини відсутній запис про батька дитини або запис про батька проведено в установленому порядку за вказівкою матері, жінка, яка народила дитину, вважається одинокою матір'ю (ст. 18¹ Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 04.07.2002 р.). За загальним правилом, документом,

що підтверджує походження дитини від певної матері, є медичне свідоцтво про народження, що видається закладами охорони здоров'я, незалежно від підпорядкування та форми власності, де приймаються пологи (Форма № 103/о «Медичне свідоцтво про народження» затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08.08.2006р).

При визначенні походження дитини від певного батька важливе значення має обставина, перебуває мати дитини в шлюбі чи ні.

Порядок визначення прізвища, ім'я, по батькові дитини

Кожна дитина має право на збереження своєї індивідуальності (ст. 8 Конвенції ООН «Про права дитини»). Індивідуальними ознаками особи, в першу чергу, є ім'я та прізвище (Закон України «Про охорону дитинства»). Законодавство встановлює порядок визначення та закріплення імені, прізвища та по батькові дитини (ст.ст.145–148 СК України). Право на ім'я – це непорушне і невідчужуване особисте немайнове право, а також природне право. Порядок визначення імені дитини передбачено у ст. 146 СК України. Прізвище дитини визначається за прізвищем її батьків, які перебувають у шлюбі. Якщо прізвище батьків спільне, таким воно буде і у дитини. Якщо батьки мають різні прізвища, дитині присвоюється прізвище батька або матері за згодою батьків. Батьки, які мають різні прізвища, можуть присвоїти дитині подвійне прізвище, утворене шляхом з'єднання їхніх прізвищ, або якщо воно включає прізвище одного із батьків. Припинення шлюбу чи визнання його недійсним не має наслідком зміну прізвища дитини. По батькові дитини визначається у порядку, встановленому ст. 147 СК України. За загальним правилом, по батькові дитини визначається за іменем її батька. Якщо дитина народжена жінкою, яка не перебуває у шлюбі, за умови, що батьківство щодо дитини не визнане, по батькові визначається за іменем особи, яку мати дитини назвала її батьком.

Цивільне та сімейне законодавство України передбачають різні підстави і порядок зміни та переміни прізвища, імені, по батькові, що реалізується громадянами під час настання певних юридичних фактів сімейно-правового характеру (наприклад, ст. 148 СК України).

Визначення походження дитини від матері і батька, які перебувають і не перебувають у шлюбі між собою

Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним (ст. 52 Конституції України).

Презумпція щодо визначення походження дитини від матері та батька, які перебувають у шлюбі між собою (ч. 1 ст. 122 СК України). Якщо дитина народилася до спливу десяти місяців від дня припинення шлюбу або визнання шлюбу недійсним, але після реєстрації повторного шлюбу її матері з іншою особою, вважається, що батьком дитини є чоловік її матері у повторному шлюбі (ст. 124 СК України).

Визначення походження дитини народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій регулюється ст. 123 СК України.

Визначення походження дитини, батьки якої не перебувають у шлюбі між собою може відбуватися: а) за спільною заявою матері та батька дитини (ст. 126 СК України); б) за заявою чоловіка, який вважає себе батьком дитини (ст. 127 СК України); в) в судовому порядку (ст. 128 СК України), що проводиться за наявності спору щодо особи, яка є батьком дитини.

Підставою для визнання батьківства можуть слугувати будь-які відомості, що засвідчують походження дитини від певної особи, зібрані відповідно до ЦПК України (ч. 2 ст. 128 СК України).

У разі смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини, факт його батьківства може бути встановлений за рішенням суду (ст. 130 СК України). За рішенням суду може також бути встановлений й факт материнства (ст. 132 СК України).

Оспорювання батьківства, материнства

Особа, яка записана батьком дитини, має право оспорити своє батьківство, пред'явивши позов про виключення запису про нього як батька з актового запису про народження дитини (ч. 1 ст. 136 СК України). Межі у часі щодо можливості оспорювання батьківства встановлені у ст. 136 СК України.

Оспорювання батьківства можливе також і з боку таких осіб:

- спадкоємців особи, яка записана батьком дитини (ст. 137 СК України);

- матері дитини щодо батьківства свого чоловіка (ст. 138 СК України).

Не має права оспорювати материнство жінка, якій було імплантовано зародок, зачатий подружжям (сурогатна матір), а також жінка, яка є донором яйцеклітини для зародка, імплантованого в організм іншої жінки (ч. 2,3 ст. 123 СК України).

Стягнення з особи, яка записана батьком, матір'ю, аліментів на дитину не є перешкодою для звернення до суду з позовом про виключення відомостей про неї як батька, матері дитини з актового запису про її народження (ст. 140 СК України).

Проблеми визначення походження дитини

Встановлення та оскарження батьківства визначається особистим законом дитини на момент її народження – «*lex patriae*» (ст. 65 Закону України «Про міжнародне приватне право»).

Однак у низці двосторонніх угод аналізоване правило формулюється трохи інакше: встановлення і оспорювання походження дитини від певної особи регулюється законодавством тієї держави, громадянином якої є мати дитини в момент народження дитини (ч. 2, 3 ст. 28 Договору між Україною і Республікою Польща «Про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах» від 24 травня 1993 р.; ч. 2, 3 ст. 28 Договору між Україною і Республікою Молдова «Про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах» від 13 грудня 1993 р).

Аліментні правовідносини з іноземцями

Зобов'язання щодо утримання, які виникають із сімейних відносин, регулюються правом держави, у якій має місце проживання особа, яка має право на утримання (ст. 67 Закону України «Про міжнародне приватне право»).

Вимога про утримання родичів та інших членів сім'ї (крім батьків та дітей) не може бути задоволена, якщо відповідно до права місця проживання особи, яка зобов'язана надати утримання, такого зобов'язання про утримання не існує (ст. 68 Закону України «Про міжнародне приватне право»).

Усиновлення дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України

Усиновлення іноземцем дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України, здійснюється у відповідних органах держави, на території якої проживає дитина, але вважається дійсним лише за умови попереднього одержання дозволу урядового органу державного управління з усиновлення та захисту прав дитини України (ст. 282 СК України).

Усиновлення іноземцем в Україні дитини, яка є громадянином України, здійснюється у порядку та на підставах, встановлених ст. 283 СК України.

Усиновлення громадянами України, іноземцями або особами без громадянства дитини, яка є іноземцем або особою без громадянства, здійснюється в Україні відповідно до законів України (тобто на загальних підставах), якщо інше не встановлено міжнародними договорами України (ст. ст. 284, 286 СК України).

Іноземець обмежується у праві на таємницю усиновлення дитини, яка є громадянином України (ст. 285 СК України).

ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИТИНИ В СІМ'Ї

Нормативно правове забезпечення прав дитини

Дорослі повинні створити світ, сприятливий для дітей, світ у якому кожна дитина почуватиметься захищеною, де її думка буде поважатися, де немає місця насильству, світ, який би дав змогу виховати здорове, щасливе, досконале покоління. Тому підвищення добробуту, рівня забезпеченості, виховання та забезпечення усього найкращого дітям стало головною метою багатьох держав. Людство поступово втілює свої прагнення.

20 листопада 1959 р. Генеральною Асамблеєю ООН було проголошено Декларацію прав дитини, 30 вересня 1990 р. – Всесвітню Декларацію про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей, 10 травня 2002 р – Декларацію та План дій «Світ, придатний для життя дітей».

5 жовтня 2000 р. Верховною Радою України ратифіковано Конвенцію Міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці.

Базовим документом, спрямованим на захист дітей, є **Конвенція про права дитини**, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН в 1989 р. та ратифікована Україною 27.02.1991 р. Держависторони взяли на себе обов'язок поважати й забезпечувати всі права дитини, передбачені Конвенцією. Конвенція визнає право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального та соціального розвитку.

Концепція прав дитини включає такі аспекти:

- по-перше: кожна влада має свої обмеження;
- по-друге: у кожній дитини є своя автономна сфера, в яку ніяка сила не може втручатися;
- по-третє, кожна дитина може зробити серйозну заяву проти держави з метою захисту своїх прав

Пропонуємо основні положення Конвенції ООН про захист прав дітей, переказані самими дітьми з деякими їхніми коментарями.

До 18 років Я – дитина.

Я маю права незалежно від того, якого кольору моя шкіра, хлопчик я чи дівчинка, скільки мені років, якої я нації, якою мовою

ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИТИНИ В СІМ'Ї

розмовляю, в якого Бога вірю, багатий я чи бідний, здоровий чи хворий, які у мене батьки. Ніхто не має права позбавити мене всіх прав чи покарати мене за те, що думаю, роблю я чи мої батьки.

Держава в усьому, що мене стосується, повинна виходити з моїх найкращих інтересів.

Я маю невід'ємне право на життя.

Я маю право мати ім'я, знати своїх батьків та свою країну.

Держава повинна поважати моє право на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки.

Ніхто не може розлучити мене з моїми батьками без мого бажання. Я маю право бачити своїх батьків, коли мені цього захочеться.

Якщо мої батьки живуть у різних державах, я маю право регулярно підтримувати з ними стосунки.

Я можу вільно говорити, що думаю, навіть у присутності дорослих.

Я маю право вільно виявляти себе, якщо це не торкається честі, здоров'я інших людей.

Я маю право думати про все, що хочу, вірити в Бога, сповідувати релігію, незалежно від інших.

Я маю право на свободу мирних зборів.

Я маю право читати газети та журнали, дивитися телевізор, слухати радіопередачі, які розвивають мої здібності.

Я маю право на захист і турботу держави, якщо залишусь один і мені буде дуже погано вдома.

Я маю право безкоштовно вчитися в школі, право на шанобливе ставлення вчителів.

Я маю право гратися, відпочивати, співати, танцювати, малювати, якщо це не заважає іншим.

Я маю право на захист держави від уживання алкоголю, наркотиків та тютюну.

Якщо я залишусь без батьків – я маю право на будинок, їжу, лікування.

Україна – не виняток серед країн, які бажають кращого майбутнього для своїх дітей. Тому, приєднуючись до міжнародних конвенцій, укладаючи міжнародні договори про співробітництво,

беручи участь у розробці загальнонаціональних та міжнародних програм діяльності, Україна поступово втілює в життя основні загальнолюдські цінності. Дитина має бути повністю підготовленою до самостійного життя в суспільстві та вихованою в дусі ідеалів миру, гідності, терпимості, свободи, рівності й солідарності, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй. Із цим всесвітнім документом узгоджені нормативні та законодавчі акти, які регламентують становище дітей в Україні, виховні функції батьків, роль сім'ї у формуванні особистості дитини.

Відповідно до КУ – сім'я, дитинство, материнство й батьківство охороняються державою. З метою систематизації правових норм регулювання сімейних відносин, урахування основні положення Концепції державної сімейної політики, Верховна Рада України прийняла СК, який набув чинності з січня 2002 року. Серед основних його положень – зміцнення сім'ї як соціального інституту й союзу конкретних осіб, побудова сімейних стосунків на паритетних засадах, на взаємній любові та повазі, взаємодопомозі й підтримці, захист прав матері й батька, забезпечення кожної дитини сімейним вихованням.

Щодо забезпечення умов для виховання кожної дитини в сім'ї Законом України «**Про охорону дитинства**» заборонено будь-які фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, що принижують людську гідність дитини. А в Законі України «**Про охорону праці**» за невиконання передбачених законодавством обов'язків батьків щодо виховання дітей визначено попередження або накладення штрафу від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Наведемо перелік міжнародних документів і законодавчих актів України щодо гарантії, захисту, реалізації прав дітей та обов'язків їхніх батьків у сімейному вихованні.

Загальна декларація прав людини

Стаття 16. Сім'я є природним і основним осередком суспільства й має право на захист з боку суспільства та держави.

Декларація прав дитини

Принцип 6. Дитина для повного й гармонійного розвитку особистості потребує любові й розуміння. Вона має, якщо це можливо,

рости під опікою та відповідальністю своїх батьків, в атмосфері любові, моральної та матеріальної забезпеченості.

Держави-учасниці Конвенції про права дитини поважають відповідальність, права та обов'язки батьків і у відповідних випадках членів розширеної родини або громади, як це передбачено за місцевим звичаєм, опікунів чи інших осіб, які несуть за законом відповідальність за дитину, належним чином управляти й керувати дитиною у здійсненні нею визначених цією Конвенцією прав і робити це відповідно до здібностей дитини, що розвивається.

Держави-учасниці зобов'язуються поважати право дитини на збереження своєї індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я і родинні зв'язки, як передбачається законом, не допускаючи протизаконного втручання.

Держави-учасниці докладають усіх можливих зусиль для того, щоб забезпечити визнання принципу спільної й однакової відповідальності обох батьків за виховання та розвиток дитини. Інтереси дитини є предметом їхньої головної турботи.

Згідно із **статтею 24 Конституції України** громадяни мають рівні конституційні права й свободи та є рівними перед законом. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується правовим захистом, матеріальною та моральною підтримкою материнства й дитинства.

У **статті 51 Конституції України** зазначено, що шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки й чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права та обов'язки в шлюбі й сім'ї. Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Сім'я, дитинство, материнство та батьківство охороняються державою.

Закон України «Про охорону дитинства»

Стаття 11. Дитина і сім'я. Кожна дитина має право на проживання в сім'ї разом із батьками або в сім'ї одного з них та на піклування батьків. Батько та мати мають рівні права й обов'язки щодо своїх дітей. Предметом основної турботи та основним обов'язком батьків є забезпечення інтересів своєї дитини.

Стаття 12. Права, обов'язки та відповідальність батьків за виховання та розвиток дитини. Виховання в сім'ї є першоосновою

розвитку особистості дитини. На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання й розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право й зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці.

Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за порушення прав і обмеження законних інтересів дитини на охорону здоров'я, фізичний і духовний розвиток, навчання, невиконання та ухилення від виконання батьківських обов'язків відповідно до закону.

Відповідальність батьків передбачена Сімейним кодексом України, Законом України «Про освіту», Кодексом про адміністративні правопорушення України, Кримінальним кодексом України.

Сімейний кодекс України

Стаття 141. Рівність прав та обов'язків батьків щодо дитини

Мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою.

Розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини.

Стаття 155. Здійснення батьківських прав та виконання батьківських обов'язків

Здійснення батьками своїх прав та виконання обов'язків мають ґрунтуватися на повазі до прав дитини та її людської гідності.

Батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини.

Відмова батьків від дитини є неправомірною, суперечить моральним засадам суспільства.

Ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків є підставою для покладення на них відповідальності, встановленої законом.

Стаття 180. Обов'язок батьків утримувати дитину

Батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття

Стаття 181. Способи виконання батьками обов'язку утримувати дитину

Способи виконання батьками обов'язку утримувати дитину визначаються за домовленістю між ними.

За домовленістю між батьками дитини той із них, хто проживає окремо від дитини, може брати участь у її утриманні в грошовій і (або) натуральній формі.

За рішенням суду кошти на утримання дитини (аліменти) присуджуються у частці від доходу її матері, батька і (або) у твердій грошовій сумі.

У разі виїзду одного з батьків за кордон на постійне проживання у державу, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, аліменти стягуються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Якщо місце проживання батьків невідоме або вони ухиляються від сплати аліментів, або не мають можливості утримувати дитину, дитині призначається тимчасова державна допомога. Порядок призначення цієї тимчасової державної допомоги визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 164. Підстави позбавлення батьківських прав

Мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він:

- не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;
- ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини;
- жорстоко поведуться з дитиною;
- є хронічними алкоголіками або наркоманами;
- вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;
- засуджені за вчинення умисного злочину щодо дитини.

Мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав з підстав, встановлених пунктами 2, 4 і 5 частини першої цієї статті, лише у разі досягнення ними повноліття.

Мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав щодо усіх своїх дітей або когось із них.

Якщо суд при розгляді справи про позбавлення батьківських прав виявить у діях батьків або одного з них ознаки злочину, він порушує кримінальну справу.

Стаття 165. Особи, які мають право звернутися з позовом до суду про позбавлення батьківських прав

Право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав мають один з батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я або навчальний заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років.

Стаття 166. Правові наслідки позбавлення батьківських прав

Особа, позбавлена батьківських прав:

- втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання;
- перестає бути законним представником дитини;
- втрачає права на пільги та державну допомогу, що надаються сім'ям з дітьми;
- не може бути усиновлювачем, опікуном та піклувальником;
- не може одержати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які вона могла б мати у разі своєї непрацездатності (право на утримання від дитини, право на пенсію та відшкодування шкоди у разі втрати годувальника, право на спадкування);
- втрачає інші права, засновані на спорідненості з дитиною.

Особа, позбавлена батьківських прав, не звільняється від обов'язку щодо утримання дитини.

Одночасно з позбавленням батьківських прав суд може на вимогу позивача або за власною ініціативою вирішити питання про стягнення аліментів на дитину.

Стаття 170. Відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав

Суд може ухвалити рішення про відібрання дитини від батьків або одного з них, не позбавляючи їх батьківських прав у випадках, передбачених пунктами 2–5 частини першої статті 164 Сімейного кодексу України, а також в інших випадках, якщо залишення дитини у них є небезпечним для її життя, здоров'я і морального виховання.

У цьому разі дитина передається другому з батьків, бабі, дідові, іншим родичам – за їх бажанням або органі опіки та піклування.

У виняткових випадках, при безпосередній загрозі для життя або здоров'я дитини, орган опіки та піклування або прокурор мають право ухвалити рішення про негайне відібрання дитини від батьків.

У цьому разі орган опіки та піклування зобов'язаний негайно повідомити прокурора та у семиденний строк після ухвалення рішення звернутися до суду з позовом про позбавлення батьків чи одного з них батьківських прав або про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав.

З таким позовом до суду має право звернутися прокурор.

Якщо відпадуть причини, які перешкоджали належному вихованню дитини її батьками, суд за заявою батьків може ухвалити рішення про повернення їм дитини.

При задоволенні позову про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав суд вирішує питання про стягнення з них аліментів на дитину.

Положення частин 1–3 цієї статті застосовуються до відібрання дитини від інших осіб, з якими вона проживає.

Якими правами наділена дитина у сім'ї?

Дитиною вважається фізична особа до досягнення повноліття (18 років).

Малолітньою вважається дитина у віці до досягнення 14 років.

Дитина у віці від 14 до 18 років – неповнолітня.

Дитина для повного і гармонійного розвитку її особи необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння та має бути повністю підготовлена до самостійного життя в суспільстві.

Дитина повинна бути забезпечена можливістю здійснення її прав, які встановлені КУ, Конвенцією про права дитини, Цивільним кодексом України, іншими правовими актами, визнаними в Україні.

Права, які надані дитині чинним законодавством, можна поділити на особисті немайнові та майнові.

Права та відповідальність батьків

Права батьків – права й обов'язки батьків і дітей викладені в СК України.

Батько та мати мають рівні права та обов'язки щодо своїх дітей. Право на виховання дітей є передумовою здійснення обов'язків з виховання.

Ч. 1 ст. 150 СК України визначає загальні напрями виховання дитини у душі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини.

Зміст права на виховання у законі не визначено. Законодавство не може детально регулювати процес виховання, воно лише окреслює загальне коло обов'язків батьків щодо дитини. Вони мають піклуватися про здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток дитини, забезпечити здобуття нею освіти тощо. Питання ж про те, як треба виконувати ці обов'язки, які форми та методи виховання застосовувати, мають вирішувати самі батьки.

Право на належне батьківське виховання забезпечується системою державного контролю. Основним державним органом у цій сфері є орган опіки та піклування. Неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо дитини призводить до порушення її прав. Мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою. Розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини.

Мати, батько дитини, які перебувають у шлюбі чи не перебувають у ньому, мають право залишити дитину у пологовому будинку або в іншому закладі охорони здоров'я, якщо вона має істотні вади фізичного і (або) психічного розвитку, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення.

Батьки визначають прізвище, ім'я та по батькові дитини. При цьому прізвище дитини визначається за прізвищем батьків, ім'я дитини визначається за їх згодою, а по батькові – за іменем батька. Спір між батьками щодо прізвища чи імені дитини може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. У разі зміни прізвища обома батьками змінюється прізвище дитини, яка не досягла семи років. Якщо дитина досягла семи років, прізвище змінюється за її згодою.

Батьки мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини. Вони мають право обирати форми та методи виховання, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства.

Мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування, зокрема якщо хтось із них перебуває у надзвичайній ситуації (лікарні, місці затримання та позбавлення волі тощо).

Батьки мають право на самозахист своєї дитини, повнолітніх дочки та сина. Батьки мають право звертатися до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій за захистом прав та інтересів дитини, а також непрацездатних сина, дочки як їх законні представники без спеціальних на те повноважень. Батьки мають право звернутися за захистом прав та інтересів дітей і тоді, коли відповідно до закону вони самі мають право звернутися за таким захистом.

Батьки мають право на визначення місця проживання дитини. При цьому місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків, а місце проживання дитини, яка досягла десяти років, визначається також за згодою самої дитини. Батьки також мають переважне право перед іншими особами на те, щоб малолітня дитина проживала з ними. Вони мають право вимагати відібрання малолітньої дитини від будь-якої особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду.

Права й обов'язки батьків, передбачені **Законом України «Про освіту»**.

Стаття 59. Відповідальність батьків за розвиток дитини

Виховання в сім'ї є першоосновою розвитку дитини як особистості.

На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини.

Батьки та особи, які їх замінюють, зобов'язані:

- постійно дбати про фізичне здоров'я, психічний стан дітей, створювати належні умови для розвитку їх природних здібностей; поважати гідність дитини, виховувати працелюбність, почуття доброти, милосердя, шанобливе ставлення до державної і рідної мови, сім'ї, старших за віком, до народних традицій та звичаїв;
- виховувати повагу до національних, історичних, культурних цінностей українського та інших народів, дбайливе ставлення до історико-культурного надбання та навколишнього природного середовища, любов до своєї країни;
- сприяти здобуттю дітьми освіти у навчальних закладах або забезпечувати повноцінну домашню освіту відповідно до вимог щодо її змісту, рівня та обсягу;
- виховувати повагу до законів, прав, основних свобод людини.

Держава надає батькам і особам, які їх замінюють, допомогу у виконанні ними своїх обов'язків, захищає права сім'ї.

Стаття 60. Права батьків

Батьки або особи, які їх замінюють, мають право:

- вибирати навчальний заклад для неповнолітніх дітей;
- обирати і бути обраними до органів громадського самоврядування навчальних закладів;
- звертатись до державних органів управління освітою з питань навчання, виховання дітей;
- захищати у відповідних державних органах і суді законні інтереси своїх дітей.

Законодавством України передбачено відповідальність батьків не лише за шкоду, завдану їхніми дітьми, а й за неналежне виконання своїх батьківських обов'язків.

Обов'язки батьків – визначаються СК України. Батьки мають піклуватися про здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток дитини, забезпечити здобуття нею освіти тощо. Питання про те, як треба виконувати ці обов'язки, які форми та методи виховання застосовувати, мають вирішувати самі батьки.

Виховання – це процес, який передбачає не тільки здійснення батьками певних дій, а й певну реакцію на них з боку дитини. Отже, можна сказати, що обов'язку батьків, пов'язаного з вихованням дитини, відповідає її право одержувати від них належне виховання. Загальні напрями виховання дитини законодавством визначаються через призму таких обов'язків її батьків, як турбота про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток. Обов'язку батьків піклуватися про духовний розвиток дитини відповідає їхнє право на вибір за згодою дитини релігії, яку вона бажає сповідувати.

Важливим обов'язком батьків є також забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти. Це їхній обов'язок як перед суспільством, так і перед дитиною. Батьки зобов'язані створити дитині умови для здобуття освіти, вони не мають права перешкоджати відвідуванню нею освітнього закладу. Цей обов'язок батьки повинні здійснювати відповідно до Закону України «Про освіту».

Останнім часом частішають випадки експлуатації дітей батьками. У неблагополучних сім'ях має місце примушування батьками своїх дітей до жебрацтва, здріства тощо.

Частина 7 ст. 150 СК закріплює заборону застосовувати батьками до своїх дітей фізичних покарань, а також інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини. Однак оскільки покарання є частиною виховного процесу, не можна повністю обмежувати можливість батьків карати свою дитину. Тут слід вести мову про неприпустимість застосовувати насильство у сім'ї, а не про заборону покарань.

Право на належне батьківське виховання забезпечується системою державного контролю. Основним державним органом у цій сфері є орган опіки та піклування. Неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо дитини призводить до порушення її прав. Відповідно до ч. 3 ст. 152 СК, дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій. Жодних вікових обмежень для цього не встановлено.

Мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою. Розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини. З іншого боку, діти мають рівні права та обов'язки щодо батьків, незалежно від того, чи перебували їхні батьки у шлюбі між собою.

Згідно із СК України дитина також має певні обов'язки, зокрема: дитина, повнолітні дочка, син зобов'язані піклуватися про батьків, проявляти про них турботу та надавати їм допомогу. Якщо повнолітні дочка, син не піклуються про своїх непрацездатних, немічних батьків, з них можуть бути за рішенням суду стягнуті кошти на покриття витрат, пов'язаних із наданням такого піклування.

Повнолітні дочка, син мають право звернутися за захистом прав та інтересів непрацездатних, немічних батьків як їх законні представники, без спеціальних на те повноважень.

Кодекс України про адміністративні правопорушення

Стаття 184. Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей

Ухилення батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей – тягне за собою попередження або накладення штрафу від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ті самі дії, вчинені повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, – тягнуть за собою накладення штрафу від двох до чотирьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Вчинення неповнолітніми віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років правопорушення, відповідальність за яке передбачено цим Кодексом, тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Вчинення неповнолітніми діянь, що містять ознаки злочину, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, якщо вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, – тягне за собою накладення штрафу на батьків або

ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИТИНИ В СІМ'Ї

осіб, що їх замінюють, від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Кримінальний кодекс України

Стаття 164. Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей

Злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів), а також злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні, – карається виправними роботами на строк до одного року або обмеженням волі на той самий строк.

Те саме діяння, вчинене особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею – карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років

Стаття 166. Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування

Злісне невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки, – карається обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Стаття 167. Зловживання опікунськими правами

Використання опіки чи піклування з корисливою метою на шкоду підопічному (зайняття житлової площі, використання майна тощо) – карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Особисті немайнові правовідносини батьків та дітей

Батько і мати мають рівні права й обов'язки щодо своїх дітей, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою (ч. 1 ст. 141 СК України).

Майнові правовідносини батьків та дітей

Майнові правовідносини батьків та дітей поділяються на дві групи: 1) правовідносини з приводу майна та 2) правовідносини щодо утримання.

Правовідносини з приводу майна

Батьки і діти, зокрема ті, які спільно проживають, можуть бути самостійними власниками майна (ч. 1 ст. 173 СК України), тобто незалежно від тривалості спільного проживання та спільного користування роздільним майном, яке належить батькам або дитині, воно зберігає свій первісний правовий режим. Презумпція права власності батьків на спірне майно – при вирішенні спору між батьками та малолітніми, неповнолітніми дітьми, які спільно проживають, щодо належності їм майна вважається, що воно є власністю батьків, якщо інше не встановлено судом (ч. 2 ст. 173 СК України). Виняток з цього правила стосується речей, які придбані батьками чи одним із них для забезпечення розвитку, навчання і виховання дитини – одяг, інші речі особистого вжитку, іграшки, книги, музичні інструменти, спортивне обладнання тощо (ст. 174 СК України).

Майно, що забезпечує виховання і розвиток дитини, батьки зобов'язані передавати їй у користування (ч. 1 ст. 59, ч. 1 ст. 176 СК України). Права батьків і дітей на користування житлом, що є власністю когось із них, встановлюються законом (ч. 2 ст. 176 СК України). При розпорядженні своїм майном дружина, чоловік зобов'язані враховувати інтереси дитини, інших членів сім'ї, які відповідно до закону мають право користуватися ним (ст. 59 СК України). Майно, набуте батьками та дітьми за рахунок їхньої спільної праці чи спільних коштів, належить їм на праві спільної сумісної власності (ст. 175 СК України). Батьки вирішують спільно питання про управління майном дитини. Порядок вчинення батьками правочинів щодо майна дитини визначається законодавством (ст. 177 СК України).

Неповнолітня дитина розпоряджається доходом від свого майна відповідно до цивільного законодавства (ст. 178 СК України). Особа, що не досягла 14 років, має право здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом (ст. 31 ЦК України). Здійснення таких немайнових прав передбачає можливість брати участь у конкурсах, змаганнях, за результатами яких дитина може отримати нагороду, що стане об'єктом її власності. Неповнолітня дитина (від 14 до 18 років), відповідно до самостійно розпоряджається своїми доходами

(ст. 32 ЦК України). Батьки управляють майном своєї дитини до досягнення нею повноліття та набуття повної цивільної дієздатності (ст.ст. 34, 35 ЦК України). Після припинення управління батьки зобов'язані повернути дитині майно, яким вони управляли, а також доходи від нього (ч. 7 ст. 177 СК України).

Аліменти виплачуються на ім'я того з батьків, з ким проживає дитина. Разом із правом власності на аліменти за батьками закріплюється й обов'язок використовувати їх чітко за цільовим призначенням, тобто для задоволення фізичних, духовних й інших потреб дитини, її навчання і розвитку (ч. 1 ст. 179 СК України). Неповнолітня дитина має право на самостійне одержання аліментів і розпорядження ними (ст. 32 ЦК України).

Способи та розмір сплати аліментів на дітей

Передбачено два способи визначення розміру аліментів: а) участі від заробітку (доходу) матері, батька дитини та б) у твердій грошовій сумі.

Визначення розміру аліментів відбувається в частковому відношенні до заробітку (доходу) батьків, однак сам розмір такої частки законом не встановлюється, а визначається судом у кожному конкретному випадку примусового стягнення аліментів (ст. 183 СК України).

При визначенні розміру аліментів суд враховує стан здоров'я дитини, а також її матеріальне становище (ч. 1 ст. 182 СК України). Мінімальний розмір аліментів на одну дитину не може бути меншим, ніж 30% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку (ч. 2 ст. 182 СК України). Максимального розміру аліментів СК не встановлює.

Суд може визначити розмір аліментів не в частці від заробітку (доходу) платника, а у твердій грошовій сумі. Це можливо у випадках, якщо платник аліментів має нерегулярний, мінливий дохід, частину доходу одержує в натурі, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення (ст. 184 СК України).

Позов про стягнення аліментів може бути заявлений: а) матір'ю або батьком; б) усиновлювачем; в) опікуном чи піклувальником (ч. 4,5 ст. 167; ч. 2 ст. 247; ч. 1 ст. 249 СК України); г) патронатним вихователем; д) самою дитиною по досягненню

нею 14-річного віку (ч. 1 ст. 18 СК України). При збереженні правового зв'язку між дитиною й іншим з батьків звернутися до нього з позовом про примусове стягнення аліментів може усиновлювач (ч. 1, 4 ст. 232 СК України).

Аліменти можуть стягуватися в примусовому порядку з обох батьків, зокрема при позбавленні їх батьківських прав, оскільки останнє не звільняє від обов'язку по утриманню дитини (ч. 2 ст. 166 СК України).

Аліменти на дитину присуджуються за рішенням суду від дня подання позову на майбутній час (ч. 1 ст. 191 СК України).

Правовідносини батьків і дітей щодо утримання

Зобов'язання батьків щодо утримання дитини: а) зобов'язання батьків щодо утримання дитини до досягнення нею повноліття (ст. 180 СК України); б) зобов'язання батьків щодо утримання повнолітніх дочки, сина, які продовжують навчання й у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги (ст. 199 СК України); в) зобов'язання батьків щодо утримання непрацездатних повнолітніх дочки, сина, які потребують матеріальної допомоги (ст. 198 СК України); г) зобов'язання батьків брати участь у додаткових витратах на дитину, що викликані особливими обставинами (ст. 185 СК України).

Зобов'язання повнолітніх дітей щодо утримання батьків (ст. 51 Конституції України): а) зобов'язання повнолітніх дітей щодо утримання непрацездатних батьків, які потребують матеріальної допомоги (ст. 202 СК України); б) зобов'язання повнолітніх дітей брати участь у додаткових витратах на батьків, викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю (ст. 203 СК України).

Вирішення спорів, пов'язаних із місцем проживання дітей

Якщо дитина не досягла 10 років, місце її проживання визначається за згодою батьків (ст. 160 СК України).

Місцем проживання фізичної особи у віці від 10 до 14 років є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного із них (ч. 3 ст. 29 ЦК України).

Традиційно, якщо батьки проживають разом, то дитина проживає однією сім'єю з ними за місцем їх проживання або за місцем

проживання усиновлювачів, якщо ж окремо – то у більшості випадків дитина проживає за місцем проживання матері, рідше батька. Але бувають випадки, коли дитина може проживати не з батьками, а з дідом, бабою, або ж у силу тих чи інших обставин може перебувати на вихованні у спеціальних навчальних закладах або закладі охорони здоров'я.

При розірванні шлюбу між подружжям, яке має дітей, суд при розгляді справи повинен перевірити наявність між ними письмового договору про те, з ким із них проживатимуть діти, та відобразити цю інформацію у рішенні (ч. 1 ст. 109 СК України).

Підстави та наслідки позбавлення батьківських прав

Мати та батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав щодо усіх своїх дітей або когось із них (ст. 164 СК України).

мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав, якщо вона, він:

- 1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;
- 2) ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини;
- 3) жорстоко поводяться з дитиною;
- 4) є хронічними алкоголіками або наркоманами;
- 5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;
- 6) засуджені за вчинення умисного злочину щодо дитини.

Мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав щодо усіх своїх дітей або когось із них.

Позбавлення батьківських прав здійснюється на підставі рішення суду. Якщо суд при розгляді справи про позбавлення батьківських прав виявить у діях батьків або одного з них ознаки злочину, він порушує кримінальну справу.

Право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав мають один з батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я або навчальний заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років.

Правові наслідки позбавлення батьківських прав закріплені у ст. 166 СК України. Особа, яка позбавлена батьківських прав, не звільняється від обов'язку щодо утримання дитини.

Мати, батько, позбавлені батьківських прав, мають право на звернення до суду з позовом про поновлення батьківських прав (ч. 1 ст. 169 СК України).

Законом регламентовано питання відібрання від батьків або одного з них дитини (дітей) без позбавлення батьківських прав у випадках, якщо залишення дитини у них є небезпечним для її життя, здоров'я і морального виховання (ст. 170 СК України). За загальним правилом відібрання дитини здійснюється на підставі судового рішення.

Права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів

Поняття інших членів сім'ї та родичів

Іншими членами сім'ї та родичами визнаються баби, діди, прабаби, прадіди, внуки та правнуки, брати та сестри, мачухи, вітчимами, пасинки і падчерки, особи, які взяли у свою сім'ю дитину (гл. 21 СК України).

Батьки чи інші особи, з якими проживає дитина, не мають права перешкоджати у здійсненні бабою, дідом, прабабою, прадідом своїх прав щодо виховання внуків, правнуків.

Баба і дід мають право звернутися за захистом прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх та повнолітніх непрацездатних внуків до органу опіки та піклування або до суду без спеціальних на те повноважень.

Також право брати участь у вихованні дитини має мачуха, вітчима, які проживають однією сім'єю з малолітніми, неповнолітніми пасинком, падчеркою.

Всі спори щодо участі баби, діда, прабаби, прадіда, брата, сестри, мачухи, вітчима у вихованні дитини вирішується судом відповідно до ст. 159 СК.

Особисті немайнові права й обов'язки інших членів сім'ї та родичів

Види немайнових прав інших членів сім'ї та родичів:

- а) право на спілкування (ст. 257, 259 СК України);
- б) право на виховання (ст. ст. 257, 260, 261, 263 СК України);
- в) право на захист (ст. ст. 257, 258, 261, 262, 264 СК України).

Майнові права й обов'язки інших членів сім'ї та родичів

До майнових прав та обов'язків інших членів сім'ї та родичів відноситься, як правило, аліментні правовідносини між чітко визначеним колом осіб, тобто відносини із взаємного матеріального утримання.

Правові норми гл. 22 СК України покладають обов'язок утримувати малолітню, неповнолітню дитину на її бабу та діда (ст. 265 СК України), повнолітніх братів і сестер (ст. 267 СК України), мачуху та вітчима (ст. 268 СК України), фактичного вихователя (ст. 269 СК України).

Водночас ці норми передбачають обопільність прав та обов'язків, пов'язаних з утриманням інших членів сім'ї та родичів (ст. 266, 270, 271 СК України).

При визначенні потреби онуків в утриманні з боку діда, баби слід за аналогією права (ст. 10 СК України) враховувати можливість звільнення батьків від обов'язку утримувати дитину, якщо дохід дитини набагато перевищує дохід кожного з них і повністю забезпечує її потреби (ст. 188 СК України). Матеріальна забезпеченість дитини може визначатися значним за розміром грошової суми вкладом у банку (фінансовій установі) на її ім'я, внесеним батьками за їх життя або успадкованим після їх смерті (ст. 1228 ЦК України).

Усиновлення, опіка та піклування

Дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайвищих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надається державою (ст. 20 Конвенції ООН «Про права дитини»).

На державу покладено вирішення питань по утриманню та вихованню дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (ст. 52 Конституції України).

Усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду (ст. 207 СК України).

Ознаками усиновлення є: а) добровільність, тобто прийняття особи у сім'ю у порядку усиновлення не може відбуватися проти волі особи, про своє бажання прийняти усиновлювач повинен подати заяву (ст. 223 СК України); б) дія, яка вказує на прийняття

у сім'ю іншої особи, яка не перебуває у правовому відношенні батько-дитина; в) внаслідок такого прийняття особа не просто стає членом сім'ї усиновлювача, а набуває правового статусу дитини з усіма наслідками, які випливають із факту біологічного походження; г) проведення у передбаченому порядку.

Усиновлення – це юридичний акт, який є складним за своїм фактичним складом і включає волевиявлення усиновлювача (ст. 223 СК України) та рішення суду (ст. 224 СК України).

Рішення щодо усиновлення дитини провадиться в Україні тільки в судовому порядку, за виключенням усиновлення дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України (ч. 1 ст. 282 СК України). Облік осіб, які бажають усиновити дитину, ведеться системою державних органів (ст. 215 СК України).

Згода інших осіб та органів на усиновлення: дитини (ст. 218 СК України), батьків (ст. 217 СК України), опікуна, піклувальника (ст. 221 СК України), закладу охорони здоров'я або навчального закладу (ст. 222 СК України) не входить до складу юридичних фактів, які тягнуть виникнення усиновлення, бо у певних випадках усиновлення провадиться і без їх згоди (ч. 3, 4 ст. 218; ст. 219; ч. 3 ст. 221 СК України).

Особи, які можуть бути усиновлювачами

Перелік осіб, які можуть бути усиновлювачами зазначений у ст. 211 СК України.

Усиновлювач стає законним представником своїх малолітніх та неповнолітніх дітей (ст. 242 ЦК України, ст. 39 ЦПК України, ст. 56 КАС), у його присутності проводиться допит малолітніх і, на розсуд суду, неповнолітніх свідків (наприклад, ст. 182 ЦПК України, ст. 142 КАС). Усиновлювачі не мають права від імені усиновленої дитини вчиняти правочини, які суперечать правам та інтересам малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей (ст. 203 ЦК України), застосовувати фізичні покарання щодо малолітніх чи неповнолітніх дітей (ст. 289 ЦК України), дарувати майно усиновлених дітей (ст. 720 ЦК України).

Законом встановлено перелік тих осіб, які не можуть бути усиновлювачами (ст. 212 СК України).

Особи, які можуть бути усиновленими

Усиновленою може бути дитина (ст. 208 СК України) правовий статус якої має особа до досягнення нею повноліття (ст. 6 СК України). Існує можливість при виняткових обставинах усиновлення повнолітньої особи (ст. 208 СК України).

Дитина, яка усиновлена, зберігає права на пенсію, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника, які вона мала до усиновлення (ст. 234 СК України).

Усиновлення братів та сестер різними особами не допускається, за винятком окремих випадків, коли таке усиновлення відповідає інтересам дітей (ст. 210 СК України).

Порядок здійснення усиновлення

Рішення щодо усиновлення дитини провадиться в Україні тільки в судовому порядку (ст. ст. 223, 224 СК України) за певним винятком (ст. 282 СК України). Процедура ухвалення судом рішення про усиновлення врегульована ЦПК України як справи окремого провадження (глава 5 розділу IV ЦПК України).

Дитина, покинута в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я або якщо її відмовилися забрати з них батьки, інші родичі, може бути всиновлена після досягнення нею 2-місячного віку. Дитину, яку було підкинута або знайдено, може бути усиновлено після спливу 2 місяців з часу її виявлення (ст. 209 СК України).

За наявності кількох осіб, які виявили бажання усиновити одну і ту ж дитину, перевага на усиновлення надається громадянину України, в сім'ї якого виховується дитина, який є чоловіком (дружиною) матері (батька) дитини, яка усиновлюється, який всиновлює кількох дітей, які є братами (сестрами), який є родичем дитини (ст. 213 СК України).

Суд має брати до уваги сімейний стан усиновлювача, зокрема відсутність у нього своїх дітей, можливість спільного проживання з усиновленим, стан здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення (п. 2 ч. 2 ст. 208; ч. 4 ст. 224 СК України).

При усиновленні дитини одним із подружжя потрібна письмова згода другого з подружжя, засвідчена нотаріально (ч. 1 ст. 220 СК України).

Усиновлення вважається здійсненим у день набрання чинності рішенням суду про усиновлення (ст. 225 СК України).

Батьки вправі відкликати свою згоду на всиновлення дитини без пояснення причин, але тільки до набрання чинності рішенням суду про усиновлення (ч. 6 ст. 217 СК України).

На підставі рішення суду про усиновлення залежно від бажання усиновлювача видається або Свідоцтво про усиновлення, або нове Свідоцтво про народження дитини (ч. 2 ст. 225, ст. 233 СК України).

Орган опіки та піклування здійснює нагляд за дотриманням прав дітей, які усиновлені і проживають в Україні, до досягнення ними повноліття (ст. 235 СК України).

Таємниця усиновлення

Особа має право на таємницю перебування на обліку тих, хто бажає усиновити дитину, пошуку дитини для усиновлення, подання заяви про усиновлення та її розгляду, рішення суду про усиновлення (ч. 1 ст. 226 СК України).

Дитина, яка усиновлена, має право на таємницю, в тому числі і від неї самої, факту її усиновлення (ч. 2 ст. 226 СК України). Особа, яка була усиновлена, має право після досягнення нею чотирнадцяти років на одержання інформації щодо свого усиновлення (ч. 3 ст. 226 СК України). Усиновлювач має право приховувати факт усиновлення від дитини, яка ним усиновлена, і вимагати нерозголошення цієї інформації особами, яким стало відомо про неї як до, так і після досягнення дитиною повноліття (ст. 227 СК України).

Інші норми, які також виконують функцію з забезпечення таємниці усиновлення: а) право усиновлювачу бути записаним матір'ю, батьком дитини (ст. 229 СК України); б) гарантування усиновлювачу можливість змінити відомості про місце народження та дату народження дитини (ст. 230 СК); в) можливість зміни прізвища, імені та по батькові особи, яка усиновлена (ст. 231 СК України).

Особи, які розголосили таємницю усиновлення, притягаються до відповідальності, встановленої законом: 1) цивільно-правової – у формі відшкодування майнової шкоди (відшкодовується шкода, пов'язана з додатковими витратами на переїзд в іншу місцевість, лікування морально травмованої дитини в лікувальних закладах

та моральної, що полягає у душевних стражданнях, що спричинені протиправною поведінкою винної особи; 2) дисциплінарної, яка покладається на осіб керівниками підприємств, установ та організацій – за порушення трудового законодавства, дисциплінарних статутів правоохоронних органів; 3) кримінальної (ст. 168 КК України).

Опіка та піклування

Опіка та піклування регулюються цивільним, сімейним, адміністративним та цивільним процесуальним законодавством.

Дитина-сирота – це дитина, в якій померли чи загинули батьки (ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»).

Діти, позбавлені батьківського піклування – діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти, діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти (ст. 2 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей»).

Більшість норм про опіку та піклування, що виступають як способи доповнення дієздатності та захисту прав і інтересів неповнолітніх і недієздатних осіб, знайшли своє закріплення в ЦК України у главі 6 «Опіка та піклування» (ст. ст. 55-79). Порядок встановлення і здійснення опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, які залишилися без батьківського піклування, регулюються гл. 19 СК «Опіка та піклування над дітьми» (ст.ст. 243 – 251).

Органами опіки та піклування є державні адміністрації районів, районів міст Києва і Севастополя, виконавчі органи міських чи районних у містах, сільських, селищних рад (ст. 11 Закону «Про за-

безпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»).

Опіка встановлюється над малолітніми особами, які позбавлені батьківського піклування, та фізичними особами, які визнані недієздатними (ст. 58 ЦК України).

Піклування встановлюється над неповнолітніми особами, які позбавлені батьківського піклування, та фізичними особами, цивільна дієздатність яких обмежена (ст. 59 ЦК України).

Опіка, піклування над дитиною встановлюється органом опіки та піклування, а також судом (ч. 3 ст. 243 СК України). Відносини опіки та піклування виникають на підставі рішення суду або органу опіки та піклування (ст. ст. 60, 61 ЦК України).

Закон визначає осіб, які не можуть бути опікунами, піклувальниками (ст. 64 ЦК України). Стосовно опікуна, піклувальника дитини встановлюється, що не можуть бути опікунами особи, які зловживають спиртними напоями, наркотичними засобами, особи, позбавлені батьківських прав та особи, інтереси яких суперечать інтересам дитини (ч. 3 ст. 244 СК України). При призначенні дитині опікуна, піклувальника органом опіки та піклування враховуються особисті якості особи, її здатність до виховання дитини, ставлення до неї, а також бажання самої дитини (ч. 2 ст. 244 СК України). Функції опікуна або піклувальника може виконувати адміністрація закладу охорони здоров'я, навчального або іншого дитячого закладу, в якому постійно проживає дитина (ст. 245 СК України).

Встановлення опіки та піклування

Встановлення опіки та піклування – це юридичний акт, який включає волевиявлення опікуна (піклувальника) (ч. 1 ст. 244 СК України) та рішення органу опіки та піклування (ст. 61 ЦК України), або рішення суду (ч. 3 ст. 60 СК України). Стосовно побажання малолітньої чи неповнолітньої дитини на встановлення опіки та піклування (п. 2 ч. 4 ст. 63 ЦК України), то воно не є обов'язковим.

Критерії визначення підвідомчості справ про встановлення опіки чи піклування: а) це місце проживання особи, яка потребує опіки чи піклування, або б) місце проживання опікуна чи піклувальника (ст. 62 ЦК України).

Права і обов'язки суб'єктів правовідносин з опіки і піклування

Права дитини, над якою встановлено опіку або піклування, закріплені у ст. 247 СК України. Особисті немайнові права та обов'язки опікунів та піклувальників передбачені у ч. 1–3 ст. 249 СК України.

Опікун має право на отримання плати на підставах, у розмірі й в порядку, які встановлюються Кабінетом Міністрів України (ст. 73 ЦК України; ст. 249 СК України). У сфері майнового обороту опікун вчиняє правочини від імені та в інтересах підопічного (ч. 3 ст. 67 ЦК України). Піклувальник дає згоду на вчинення підопічним правочинів відповідно до ст. ст. 32, 37 ЦК України (ст. 69 ЦК України). Піклувальник має право дати згоду на вчинення правочинів, передбачених ч. 1 ст. 71 ЦК України, лише з дозволу органу опіки та піклування.

Опікуни зобов'язані щорічно, не пізніше 1 лютого наступного року, представляти до органів опіки і піклування звіт про свою діяльність за минулий рік (п. 4.11 Правил опіки і піклування).

Припинення опіки та піклування

Підстави та порядок припинення опіки, піклування визначаються у ст.ст. 76, 77 ЦК України.

Відповідно до ст. 250 СК України, опіка чи піклування над дитиною припиняються у випадках, передбачених ЦК України (ч. 1 ст. 75; ч. 2 ст. 76; п. 1, 2, 3 ч. 1 ст. 77 ЦК України).

Приймна сім'я

Однією з форм сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є створення прийомних сімей. Даний інститут регулюється гл. 20-1 СК України (ст. ст. 256¹–256⁴) і Положенням про прийомну сім'ю.

Відносини патронату виникають на підставі договору про патронат (ст. 252 СК України), який укладається між органом опіки та піклування і особою, яка бере на виховання дитину (патронатним вихователем).

Патронатний вихователю виконує свої обов'язки за плату, розмір якої визначається за його домовленістю з органом опіки та

піклування (ст. 254 СК України). Обов'язки патронатного вихователя передбачені у ст. 255 СК України.

Як прийомні батьки може виступати як подружжя, так і окрема особа, яка не перебуває у шлюбі (ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»).

Прийомні діти, не втрачаючи статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, влаштовуються до прийомної сім'ї на повне державне утримання. Договір про патронат припиняється у разі відмови від нього вихователя або дитини, яка досягла 14 років.

Дитячий будинок сімейного типу

Влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування у дитячі будинки сімейного типу регулюється гл. 20-2 СК України (ст. ст. 256⁵–256⁸) та Положенням про дитячий будинок сімейного типу.

Дитячий будинок сімейного типу – окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (ст. 256⁵ СК України; абз. 1 п. 2 Положення).

Вихованцями дитячого будинку сімейного типу є діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування (ст. 256⁷ СК України).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 року // Офіційний Вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.
3. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р., ратифікована Постановою Верховної Ради УРСР 27 лютого 1991 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 13. – Ст. 145.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 року (дата набуття чинності для України – 23.03.1976 року) // Вісник Конституційного Суду України. – 2007. – № 11.
5. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 року № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – Ст. 135.
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
7. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 року № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–42. – Ст. 492.
8. Житловий кодекс УРСР від 30.06.1983 року № 5464-X // Вісник Податкової служби України. – 2009. – № 11.
9. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 року» // Голос України від 29.07.2005 – № 138.
10. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 року № 2402-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
11. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 року № 2866-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 52. – Ст. 561.
12. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 року № 3425-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39.
13. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 року № 2398-VI // Голос України від 27.07.2010 – № 137.
14. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 р. в редакції від 18.10.2012 р. – Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>

15. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 року № 1382 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 15. – Ст. 232.

16. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01.2005 року № 2342-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 6. – Ст. 147.

17. Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей: Закон України від 02.06.2005 року № 2623-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 26. – Ст. 354.

18. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15.11.2001 року № 2789-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 10. – Ст. 70.

19. Про затвердження Порядку здійснення добровільного медичного обстеження наречених: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2002 року № 1740 // Офіційний Вісник України. – 2002. – № 47. – Ст. 2128.

20. Про затвердження Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 року № 866 // Офіційний Вісник України. – 2008. – № 76. – Ст. 2561.

21. Про затвердження Типового положення про комісію з питань захисту прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 року № 866 // Офіційний Вісник України. – 2008. – № 76. – Ст. 2561.

22. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2008 року № 905 // Офіційний Вісник України. – 2008. – № 79. – Ст. 2660.

23. Про затвердження Порядку розгляду заяв про зміну імені (прізвища, власне імені, по батькові) фізичної особи: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2007 року № 915 // Офіційний Вісник України. – 2007. – № 52. – Ст. 2115.

24. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 року № 564 // Офіційний Вісник України. – 2002. – № 18. – Ст. 925.

25. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 року № 565 // Офіційний Вісник України. – 2002. – № 18. – Ст. 926.

26. Про затвердження Положення про Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2006 року № 367 // Офіційний Вісник України. – 2006. – № 13. – Ст. 873.

27. Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2007 року № 1064 // Офіційний Вісник України. – 2007. – № 65. – Ст. 2516.

28. Про затвердження Порядку стягнення аліментів на дитину (дітей) у разі виїзду одного з батьків для постійного проживання в іноземній державі, з якою не укладено договорів про надання правової допомоги: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.08.2002 р. № 1203 // Офіційний вісник України від 06.09.2002 р. – № 34.

29. Про внесення змін до переліку видів доходів, які враховуються при визначенні розміру аліментів на одного з подружжя, дітей, батьків, інших осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 р. № 744 // Офіційний вісник України – 2011. – № 55. – с. 29.

30. Про перелік видів доходів, які враховуються при визначенні розміру аліментів на одного з подружжя, дітей, батьків, інших осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 лютого 1993 р. № 146 зі змінами // Офіційний вісник України від 29.07.2011 р. – № 55.

31. Про єдину електронну систему обліку дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, та осіб, які бажають взяти їх на виховання: Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 18.11.2008 р. № 4580 // Офіційний вісник України від 31.12.2008 р. – № 98.

32. Про затвердження Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2004 р. № 20/5 // Офіційний вісник України від 26.03.2004 р. – № 10.

33. Про затвердження Переліку захворювань, за наявності яких особа не може бути усиновлювачем: Наказ Міністерства охорони здоров'я

України від 20.08.2008 року № 479 // Офіційний Вісник України. – 2008. – № 82. – Ст. 2784.

34. Про затвердження Переліку захворювань, які дають право на усиновлення хворих дітей без дотримання строків перебування на обліку в Державному департаменті з усиновлення та захисту прав дитини при Міністерстві України у справах сім'ї, молоді та спорту: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 02.09.2008 року № 510 // Офіційний Вісник України. – 2008. – № 91. – Ст. 3036.

35. Про затвердження Порядку вибуття дітей із закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, й соціального захисту дітей, до сімейних форм виховання: Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 02.02.2007 року № 302/80/49 // Офіційний Вісник України. – 2007. – № 17. – Ст. 685.

36. Про затвердження Типового положення про будинок дитини: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 18.05.1998 року № 123 // Офіційний Вісник України. – 1998. – № 23.

37. Про затвердження Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: Наказ Міністерства освіти і науки України від 21.09.2004 року № 747/460 // Офіційний Вісник України. – 2004. – № 41. – Ст. 2740.

38. Про затвердження Правил опіки та піклування: Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26.05.1999 року № 34/166/131/88 // Офіційний Вісник України. – 1999. – № 26.

39. Про впорядкування ведення медичної документації, яка засвідчує випадки народження і смерті: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 08.08.2006р. № 545 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 43. – Ст. 2913.

40. Про затвердження Положення про порядок та умови прийому документів від іноземців, які бажають усиновити дитину: Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 05.02.2007 року № 313 (у редакції наказу від 12.11.2007 року № 4041) // Офіційний Вісник України. – 2007. – № 13. – Ст. 484.

Науково-методичний посібник

**Комунальний заклад «Запорізький обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради**

Міжвузівський дослідний центр «Політика та освіта»

**Надія Олексіївна АРМАШ
Наталія Миколаївна БОГОМОЛОВА
Квіталіна Анатоліївна СЕРГІЄНКО**

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ШЛЮБУ ТА СІМ'Ї

*Матеріали до теми «Сімейне право»
розділу «Основи приватного права України»
в курсі «Правознавство» у загальноосвітніх навчальних закладах
(для педагогічних працівників, учнів та батьків)*

Збірник

Видавець ТОВ «Акцент Інвест-трейд»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 3977 від 14.02.2011 р.

Здано на верстку 29.10.2013. Підписано до друку 28.10.2013. Формат 60x84 1/16.

Папір фінський. Гарнітура «PT Serif». Друк – лазерний.

Ум. друк. арк. 3,26. Обл.-вид. арк. – 2,63. Друк. арк.-відбиток 162,75.

Наклад 50 прим. Замовлення №7354/10.2013.

Макет розроблений та віддрукований у видавництві «Акцент»

(ТОВ «Акцент Інвест-трейд»)

м. Запоріжжя, пр. Леніна, 158, оф. 248/249,

тел. (061) 270-78-76, моб. (068) 448-11-28,

accent.zp@ukr.net